

Spis treści

Wykaz skrótów.....	7
Wstęp.....	11
Rozdział I. Korporacje jako podmioty odpowiedzialności za przestępstwa	21
1. Uwagi wstępne	21
2. Zjawisko przestępczości korporacyjnej.....	28
3. Korporacje jako podmioty zdolne do ponoszenia odpowiedzialności	29
4. Korporacje jako podmioty odpowiedzialności za przestępstwa.....	34
5. Modele odpowiedzialności korporacji za przestępstwa	46
6. Polski model odpowiedzialności podmiotów zbiorowych.....	59
Rozdział II. Uprawnienia procesowe podmiotów zbiorowych związane z ich odpowiedzialnością o charakterze represyjnym	65
1. Pojęcie podmiotu zbiorowego	65
2. Podmioty zbiorowe jako podmioty gwarancji konstytucyjnych.....	76
3. Podmioty zbiorowe jako podmioty uprawnień konwencyjnych.....	90
4. Podmioty zbiorowe jako podmioty uprawnień na gruncie prawa Unii Europejskiej.....	96
5. Podmioty zbiorowe jako podmioty gwarancji procesowych	101
6. Uwagi końcowe	119
Rozdział III. Obrona materialna podmiotu zbiorowego	123
1. Uwagi wstępne.....	123
2. Obrona materialna podmiotu zbiorowego na etapie poprzedzającym wszczęcie postępowania sądowego przeciwko podmiotowi zbiorowemu	124
3. Reprezentacja podmiotu zbiorowego w postępowaniu w przedmiocie jego odpowiedzialności za czyn zabroniony	136
4. Udział podmiotu zbiorowego w czynnościach procesowych	142
5. Uprawnienia podmiotu zbiorowego w obszarze postępowania dowodowego	151

7. Prawo podmiotu zbiorowego do przedstawienia stanowiska procesowego	162
8. Prawo podmiotu zbiorowego do zaskarżania decyzji procesowych	172
9. Prawo podmiotu zbiorowego do informacji procesowej	181
Rozdział IV. Obrona formalna podmiotu zbiorowego	189
1. Uwagi ogólne dotyczące prawa podmiotu zbiorowego do korzystania z pomocy obrońcy.....	189
2. Obrońca podmiotu zbiorowego	193
3. Ustanowienie lub wyznaczenie obrońcy podmiotu zbiorowego	202
4. Czynności obrońcy w postępowaniu przeciwko podmiotowi zbiorowemu.....	215
Rozdział V. Uwagi dotyczące Nowelizacji z 2019 r.	223
1. Uwagi wstępne dotyczące Nowelizacji z 2019 r.	223
2. Zmiana modelu odpowiedzialności podmiotów zbiorowych proponowana przepisami Nowelizacji z 2019 r.	223
3. Obrona materialna podmiotu zbiorowego w przepisach Nowelizacji z 2019 r.....	232
4. Obrona formalna w przepisach Nowelizacji z 2019 r.....	246
Zakończenie	249
Bibliografia	257
Wykaz aktów prawnych.....	274
Wykaz orzecznictwa.....	277

Wstęp

Wedle kanonów tradycyjnych dla prawa karnego odpowiedzialność karna powinna być zawsze zindywidualizowana, a w związku z obowiązywaniem reguły *societas delinquere non potest* z definicji nie powinna znaleźć zastosowania w stosunku do organizacji¹. Sposób myślenia o szeroko rozumianym prawie karnym jako o gałęzi prawa nieodnoszącej się do osób prawnych nie przetrwał jednak próby czasu. Mówiąc ściślej, zmiany społeczne oraz związane z nimi przyrost ilości i różnorodności rozmaitych zrzeszeń oraz zwiększenie ich wpływu na życie społeczeństwa wymusiły wprowadzenie zmian w tym obszarze. Za miejsce „narodzin” koncepcji karnej odpowiedzialności organizacji za przestępstwa uznaje się Stany Zjednoczone, a środowiskiem kształcenia i rozwoju doktryny *corporate criminal liability* przez wiele lat była przede wszystkim kultura prawna *common law*. Kluczowe dla ukształtowania podstaw współczesnych koncepcji karnej odpowiedzialności organizacji były orzeczenia Sądu Najwyższego USA z przełomu XIX i XX w.²

Dalekie od prawdy byłoby jednak stwierdzenie, że negatywne zachowania dewiacyjne organizacji to domena czasów współczesnych. Aktywność gospodarcza organizacji od początku swej historii była źródłem nie tylko zysków ekonomicznych, równowagi gospodarczej i dobrobytu społecznego, ale również powoduje ona „choroby społeczne”, tj. patologie społeczne takie jak korupcja, ubóstwo, nierówności społeczne, czy przestępczość gospodarcza. Problem ten usiłowano zwalczać przy wykorzystaniu metod prawa karnego na długo przed powstaniem pierwszych koncepcji odpowiedzialności karnej organizacji, a część z autorów doszukuje się początków współczesnych koncepcji odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione jeszcze w średniowiecznych regułach kościelnej ekskomuniki klasztorów³.

¹ M. Filar, *Odpowiedzialność lekarzy i zakładów opieki zdrowotnej*, LexisNexis 2004 s. 245.

² W szczególności wyrok w sprawie *New York Central R. Co. & Hudson River Railroad v. United States*, 212 U.S. 481 (1909).

³ L.M. Salinger (red.), *Encyclopedia of white-collar & corporate crime*, Sage Publications, Thousand Oaks 2005, vol. 1, s. 212.

Odpowiedzialność karna czy quasi-karna organizacji rozwinęła się współcześnie w wielu państwach świata, na różnych kontynentach, w pozornie niepowiązanych ze sobą systemach prawnych. Różnorodne koncepcje odpowiedzialności organizacji za czyny zabronione przyjęły m.in. Austria, Belgia, Brazylia, Chiny, Francja, Holandia, Republika Południowej Afryki, Hiszpania, Szwajcaria i kraje kultury prawnej *common law*, a zatem, co oczywiste, Stany Zjednoczone Ameryki, a także Wielka Brytania i Australia. Przyjęte we wszystkich tych systemach prawnych systemy odpowiedzialności organizacji za czyny zabronione znacznie się od siebie różnią. W niektórych państwach (np. w Australii) wszystkie podmioty prawa (tj. osoby fizyczne i osoby prawne) ponoszą odpowiedzialność karną w równym zakresie. W innych zdolność do ponoszenia tego rodzaju odpowiedzialności ograniczono do grupy podmiotów wskazanych przez ustawodawcę (tak np. w Polsce, co uczyniono wprowadzając w OdpZbiorU definicję legalną „podmiotu zbiorowego”). Również zakres podmiotowy odpowiedzialności organizacji jest różny – istnieją modele, w których organizacji można przypisać winę za każdy typ czynu zabronionego oraz takie, w których obowiązuje katalog przestępstw, co do których możliwe jest uznanie odpowiedzialności organizacji (tak np. w OdpZbiorU) albo przyjęto, że odpowiedzialność taka jest dopuszczalna tylko wtedy, „gdy ustawa tak stanowi” (tak np. we Francji). Różne są również sposoby przypisania winy organizacji, a wśród nich popularność zaczynają zdobywać modele realistyczne, w których organizacja uznana za samodzielny podmiot może ponosić winę organizacyjną za czyn zabroniony jako swój własny.

Doktryna *corporate criminal liability* rozwinęła się najpierw w krajach kultury prawnej *common law*, a następnie w innych porządkach prawnych, nie jako efekt badań kryminologicznych i dogmatycznoprawnych, ale jako odpowiedź na aktualny problem kryminalno-polityczny (i ekonomiczny) jaki stanowiły korporacyjne zachowania dewiacyjne. Również współcześnie, w Rzeczypospolitej Polskiej, procedowany w 2002 r. projekt „Ustawy o odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych” nie miał na celu wprowadzenia w życie konkluzji wieloletnich prac teoretyków i praktyków prawa, ale przede wszystkim dostosowanie polskiego ustawodawstwa do prawa Unii Europejskiej⁴. Od początku obowiązywania ustawy z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, zasadniczą wątpliwość rodzi sama dopuszczalność objęcia podmiotów zbiorowych odpowiedzialnością, która według wielu komentatorów stanowi odpowiedzialność *stricte* karną. Kwestia ta

⁴ Zob. uzasadnienie projektu ustawy o odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych, druk nr 706, 8 lipca 2002 r. Z uzasadnienia tego wynika wprost, że celem wprowadzenia ww. przepisów było m.in. dostosowanie prawa polskiego do prawa unijnego, w szczególności zaś wprowadzenie instrumentów prawnych przewidzianych w Konwencji o ochronie interesów finansowych Wspólnot Europejskich, przyjętej przez Radę Unii Europejskiej 26 lipca 1995 r., oraz w Protokołach dodatkowych nr I i II do tej Konwencji.

była przedmiotem istotnych kontrowersji w piśmiennictwie⁵. Trybunał Konstytucyjny, orzekając w sprawie zgodności części przepisów tej ustawy z Konstytucją, nie podjął się rozstrzygnięcia ww. kontrowersji. W wyroku z dnia z 3 listopada 2004 r., sygn. akt K 18/03, wskazał jednak, że przepisy OdpZbiorU regulują odpowiedzialność „o charakterze represyjnym”, o czym świadczą m.in. przesłanki tej odpowiedzialności oraz represyjny cel i funkcja orzekanych wobec podmiotów zbiorowych kar⁶. Co więcej, konstytucyjne pojęcie „odpowiedzialności karnej” ma w ocenie Trybunału Konstytucyjnego szersze znaczenie od tego, jakie przyjmuje Kodeks karny. Ustawowe znaczenie pojęcia „odpowiedzialność karna” nie może rzutować na treść tego samego pojęcia użytego w Konstytucji. W konsekwencji, Trybunał Konstytucyjny uznał, że konstytucyjne standardy odnoszone do prawa karnego (represyjnego) mają zastosowanie także do odpowiedzialności podmiotów zbiorowych przewidzianej w przepisach OdpZbiorU, a „w szczególności przepisy ustawy podlegają ocenie z punktu widzenia zasady dostatecznej określoności prawa represyjnego, którą poza art. 42 Konstytucji można wywodzić z zasady ochrony zaufania do państwa i stanowionego w tym państwie prawa (art. 2 Konstytucji), a także z punktu widzenia pozostałych gwarancji konstytucyjnych ustanowionych w art. 42 Konstytucji”. Mając powyższe na uwadze, w dalszej części niniejszego opracowania, gdy będę mówił o odpowiedzialności karnej organizacji będę miał na myśli właśnie tę odpowiedzialność karną *sensu largo*, tj. odpowiedzialność karną w rozumieniu konstytucyjnym, odnoszącą się do różnego rodzaju postępowań, zmierzających do ustalenia odpowiedzialności strony bierniej, która to odpowiedzialność ma „charakter represyjny”⁷.

Od kilkudziesięciu lat tzw. „przestępczość korporacyjna” jest również przedmiotem badań kryminologów. Rozmiar tego zjawiska ukazały początkowo badania Edwina Sutherlanda z lat 50. XX wieku. Podsumowując wyniki swoich badań, E. Sutherland wskazał nawet, że wielkie korporacje w swych patologicznych zachowaniach przypominają profesjonalnych przestępców, jako że jedynie część z ich „czynów” wychodzi na jaw, a nawet jeżeli tak się stanie, to nie tracą one

⁵ B. Namysłowska-Gabrysiak, *Odpowiedzialność karna osób prawnych*, CH Beck, Warszawa 2003; J. Garus-Ryba, *Osoba prawna jako podmiot przestępstwa – modele odpowiedzialności karnej podmiotów zbiorowych*, „Prok. i Pr.”, z. 2, 2003, s. 42–60; A. Światłowski, *Zmarnowana szansa*, „Rzeczp.” z 1 grudnia 2003 r.

⁶ Wyrok TK z dnia 3 listopada 2004 r., sygn. akt K 18/03, Dz.U. 2004 nr 243, poz. 2442, str. 17224.

⁷ Poza przywołanym wcześniej wyrokiem TK sygn. akt K 18/03 zob. jeszcze wyrok TK z dnia 21 października 2014 r., K 38/13, OTK-A 2014, Nr 9, poz. 104. Zasadniczo Trybunał Konstytucyjny mówiąc o szerokiej interpretacji konstytucyjnego pojęcia „odpowiedzialność karna” zamiennie posługuje się takimi określeniami jak „odpowiedzialność penalna”, „odpowiedzialność represyjna”, czy też „odpowiedzialność karna sensu largo” (zob. wyrok TK z dnia 2 kwietnia 2015 r., sygn. akt P 31/12, Dz.U. 2015, poz. 509).

swojego „wysokiego” statusu wśród pozostałych uczestników „rynku”⁸. Później podobne badania przeprowadzali m.in. Marshall Clinard i Peter Yeager oraz Irwin Ross⁹.

W konsekwencji ukazało się wiele publikacji kryminologicznych zawierających kompleksowe analizy zjawiska tzw. „przestępczości korporacyjnej” czy „przestępczości organizacyjnej”¹⁰. Problem ten był również wielokrotnie omawiany w kontekście odpowiedniego stosowania prawa karnego materialnego oraz modeli odpowiedzialności organizacji, korporacji, podmiotów zbiorowych za czyny zabronione. Również w polskim piśmiennictwie kwestie kryminologiczne i prawnomaterialne związane z odpowiedzialnością podmiotów zbiorowych za przestępstwa były przedmiotem pogłębionej refleksji przedstawicieli doktryny.

W polskim piśmiennictwie brakuje jednak publikacji odnoszących się do kwestii procesowych związanych z postępowaniem ukierunkowanym na ustalenie odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za czyn zabroniony pod groźbą kary. W szczególności niewiele publikacji odnosi się do praw i gwarancji procesowych, którymi mają dysponować podmioty zbiorowe w postępowaniu skierowanym przeciwko nim w związku z czynem zabronionym. Brakuje kompleksowego opracowania poświęconego problematyce prawa do obrony podmiotu zbiorowego. O ile w czasopismach prawniczych można spotkać publikacje odnoszące się do tej kwestii, to nie sposób uznać, aby temat prawa do obrony podmiotu zbiorowego został opisany w sposób wyczerpujący¹¹.

⁸ Edwin H. Sutherland, *Crime of Corporations*, The Sutherland Papers 78–95 (1956) reprint [w:] L. Orland (red.), *Corporate And White Collar Crime: An Anthology*, Anderson Publishing Co., Cincinnati Ohio 1995, s. 105–106.

⁹ Marshall B. Clinard, Peter C. Yeager, „Illegal Corporate Behavior”, 14–25, 109–115, 147–148 (1979) reprint [w:] L. Orland (red.), *Corporate...*, s. 106 i n.; Irwin Ross, *How Lawless Are Big Companies?*, „Fortune” vol. 102, 56–72 (1980) reprint [w:] L. Orland (red.), *Corporat...*, s. 114 i n.

¹⁰ Laura Schrage i James Short ten rodzaj przestępczości zdefiniowali jako „nielegalne czyny polegające na działaniu, zaniechaniu jednostki lub grupy osób w legalnej formalnej organizacji w związku z celami operacyjnymi tej organizacji, które mają poważny wpływ fizyczny lub ekonomiczny na pracowników, konsumentów lub ogół społeczeństwa” (zob. L.S. Schrage i J.F. Short, Jr, *Toward a Sociology of Organizational Crime*, „Social Problems”, 25(3) (1977); 407–419 reprint [w:] H. Croall (red.), „Corporate Crime” vol. 1, *Corporate Crime: Issues of Definition, Construction and Research*, wyd. Sage Publications, Thousand Oaks, California 2009, s. 27).

¹¹ Zob. np. D. Kamuda, *Prawo podmiotu zbiorowego do rzetelnego procesu karnego*, „Studia Prawnoustrojowe”, nr 6, 2006; A.T. Majowska, *Konstrukcja odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, w aspekcie fundamentalnej zasady porządku prawnego — prawa do obrony*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” t. XXIX, Wrocław 2013; A.T. Majowska, *Ograniczenie prawa do obrony podmiotu zbiorowego a odpowiedzialność i prawo do obrony podmiotu odpowiedzialnego posiłkowo i zobowiązanego do zwrotu korzyści*, „Prok. i Pr.”, nr 11, 2012. W sposób najbardziej kompleksowy do problematyki uprawnień podmiotu zbiorowego w postępowaniu w przedmiocie jego odpowiedzialności za czyn zabroniony odniosła się Barbara Nita w monografii „Postępowanie karne przeciwko podmiotom zbiorowym” (B. Nita, *Postępowanie karne przeciwko podmiotom zbiorowym*, Wydawnictwo Arche, Sopot 2008). Autorka przedstawiła w niej szczegółowe rozważania na tle prawnoporównawczym z uwzględnieniem perspektywy konstytucyjnej i mię-

Brak zainteresowania przedstawicieli doktryny kwestiami odpowiedzialności podmiotów zbiorowych na podstawie przepisów OdpZbiorU w jakimś stopniu obrazuje fakt, że przez blisko 18 lat obowiązywania tej ustawy (kilkukrotnie przy tym zmienianej) wydano zaledwie cztery komentarze do jej przepisów¹². Przywołany powyżej brak zainteresowania doktryny przepisami ww. ustawy może być spowodowany faktem, że zaskakująco rzadko znajduje ona zastosowanie w praktyce wymiaru sprawiedliwości. W 2018 r. do sądów wpłynęły zaledwie 4 sprawy w oparciu o przepisy OdpZbiorU, w 2017 r. – 14 spraw, w 2016 r. – 25 spraw, w 2015 r. – 14 spraw, w 2014 r. – 31 spraw, w 2013 r. – 26 spraw¹³. Jednocześnie najwyższa dotychczas orzeczona kara pieniężna wyniosła zaledwie 12 000 zł, podczas gdy przepisy OdpZbiorU pozwalają na wymierzenie podmiotowi zbiorowemu kary do 5 000 000 zł¹⁴.

W polskim piśmiennictwie brakuje literatury poświęconej odpowiedniemu stosowaniu przepisów k.p.k. w stosunku do podmiotu zbiorowego, w tym również w zakresie realizacji jego konstytucyjnych praw oraz kształtowania przebiegu tego procesu z poszanowaniem dla zasady rzetelnego procesu. Brak jest pozycji, która w sposób całościowy opisywałaby szczegółowe uprawnienia podmiotu zbiorowego w aspekcie wykonywania obrony materialnej i formalnej podmiotu zbiorowego w postępowaniu. Nie jest wobec tego jasne, jak „odpowiednie stosowanie” przepisów k.p.k. wpływa na zakres uprawnień podmiotu zbiorowego jako strony biernej postępowania karnego, a w szczególności czy zakres ochrony jaką ustawodawca przewiduje dla podmiotu zbiorowego jest tożsamy z zakresem ochrony osób fizycznych czy też nie. Problemy te nie zostały również

dzynarodowej oraz powinności wynikających z członkostwa Polski w Unii Europejskiej również w aspekcie gwarancji procesowych podmiotów zbiorowych w postępowaniu. Jeden z rozdziałów tej monografii został poświęcony także obronie materialnej i obronie formalnej podmiotu zbiorowego w tym postępowaniu. Autorka przedstawiła w nim podstawy obowiązywania prawa do obrony podmiotu zbiorowego w postępowaniu przeciwko podmiotowi zbiorowemu, odnosząc je zagadnień związanych z obroną formalną i materialną podmiotu zbiorowego, zwłaszcza w aspekcie prawnoporównawczym.

¹² Wydane dotychczas publikacje w sposób kompleksowy opisywały problematykę stosowania przepisów ww. ustawy. Odnosiły się one jednak w sposób ogólny do całości ustawy i ich autorzy nie skupiali się na gwarancjach procesowych podmiotów zbiorowych. Są to komentarze: (1) B. Namysłowskiej-Gabrysiak z 2004 r. (*Ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary: komentarz*, B. Namysłowska-Gabrysiak, Kraków 2004), (2) J. Potulskiego i J. Warylewskiego z 2004 r. (*Ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kar*, J. Potulski, J. Warylewski, Warszawa 2004), (3) pod redakcją M. Filara z 2006 r. (*Komentarz do ustawy O odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, M. Filar (red.), Z. Kwaśniewski, D. Kala, Toruń 2006), (4) D. Habrat z 2014 r. (*Ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary: komentarz*, D. Habrat, Warszawa 2014).

¹³ Dane udostępnione autorowi przez Ministerstwo Sprawiedliwości na podstawie przepisów ustawy z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej w marcu 2020 r.

¹⁴ Jak wyżej.

zaadresowane w orzecznictwie. Ponownie wydaje się, że może to wynikać z tego, że ustawa OdpZbiorU jest niezwykle rzadko stosowana w praktyce. Nie zmienia to jednak faktu, że pozycja prawna podmiotu zbiorowego w procesie w przedmiocie jego odpowiedzialności represyjnej (względnie karnej lub quasi-karnej) nie jest jasna, a w szczególności wątpliwości budzi możliwość odpowiedniego stosowania przepisów dookreślających urzeczywistnianie przysługującego przecież temu podmiotowi prawa do obrony (np. kwestia uprawnienia do korzystania z pomocy obrońcy z urzędu).

Uzasadnienie społeczne wyboru problematyki badawczej niniejszego opracowania sprowadza się do stale rosnącego wpływu działalności podmiotów zbiorowych na funkcjonowanie społeczeństwa i związanym z tym rozwojem zjawiskiem patologii życia gospodarczego i patologii instytucji¹⁵. Już kilkanaście lat temu rozstrzygnięto, że Rzeczpospolita Polska potrzebuje regulacji mających na celu zwalczanie tzw. przestępczości korporacyjnej. Jednocześnie przepisy ustawy zasadniczej wymagają poszanowania praw tych podmiotów (których uprawnienia znajdują oparcie m.in. w zasadzie rzetelnego procesu, zasadzie prawa do obrony, zasadzie określoności prawa, zasadzie demokratycznego państwa prawnego), a przestrzeganie przez ustawodawcę gwarancji konstytucyjnych udzielonych tym podmiotom leży w interesie wszystkich członków społeczeństwa. Przy tym zagadnienie prawa do obrony podmiotów zbiorowych oraz składających się nań uprawnień z zakresu obrony materialnej i formalnej nie doczekało się dotychczas należytego opracowania w doktrynie prawniczej.

Podkreślenia wymaga przy tym, że dyskusja na temat odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w Rzeczypospolitej Polskiej uległa znacznemu ożywieniu w ostatnich latach, a to za sprawą przedstawionego Sejmowi przez Radę Ministrów projektu nowelizacji OdpZbiorU, a właściwie zastąpienia tej ustawy całkowicie nową regulacją. Projekt ten obrazuje zapatrywanie ustawodawcy na konieczne zmiany w modelu odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w aspekcie materialnym (m.in. możliwość pociągnięcia podmiotów zbiorowych do odpowiedzialności „za ich własne czyny”) jak i procesowym (m.in. ograniczenie uprawnień podmiotu zbiorowego związanych z prowadzeniem obrony materialnej, wyłączenie prawa podmiotu zbiorowego do wniesienia kasacji, wprowadzenie postępowania przygotowawczego w sprawie odpowiedzialności podmiotu zbiorowego). Wskazać należy, że projekt ten był na bardzo zaawansowanym etapie prac pozwalającym uznać go za zbiór konkretnych pożądaných przez ustawodawcę rozwiązań. Dlatego w niniejszym opracowaniu zawarto także

¹⁵ R. Dyoniziak, A. Słaboń, *Patologia życia gospodarczego. Aspekty socjologiczne*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2001, s. 13; I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa 2008, s. 325; zob. również przywołany tam pogląd Adama Podgóreckiego [w:] A. Podgórecki, *Patologia życia społecznego*, PWN, Warszawa 1969, s. 26.

odwołania do projektu nowelizacji OdpZbiorU z 2019 r., aby w szczególnym kontraście pokazać zalety i wady obowiązujących a czasem też projektowanych rozwiązań.

Obszar badawczy niniejszego opracowania stanowią zatem – od ujęcia najogólniejszego do najściślejszego – prawo karne procesowe wraz z wątkami konstytucyjnymi, kryminologicznymi i karnomaterialnymi, zagadnienia przestępczości gospodarczej i przestępczości korporacyjnej, uprawnienia i gwarancje procesowe w postępowaniu karnym podmiotów innych niż osoby fizyczne, a także ściśle obrona materialna i formalna podmiotów zbiorowych. Cele ogólne niniejszej pracy sprowadzają się z jednej strony do oceny celowości i słuszności włączenia podmiotów zbiorowych w obszar szeroko pojętego postępowania karnego, z drugiej zaś do ustalenia standardu minimalnego w zakresie gwarancji przysługujących podmiotowi zbiorowemu w postępowaniu w przedmiocie jego odpowiedzialności za czyn zabroniony w polskim porządku prawnym oraz skorelowanych z nimi obowiązków państwa w tym zakresie. Cel badawczy i wstępna analiza ww. zagadnień doprowadziły do przyjęcia dwóch podstawowych hipotez badawczych. Pierwszym z założeń w tym zakresie jest, że ustawy standard ochrony podmiotów zbiorowych w polskim systemie prawnym pozostaje w zgodności z regulacjami ponadustawowymi gwarantującymi podmiotowi zbiorowemu prawo do obrony. Weryfikacja tej hipotezy badawczej wymagać będzie ustalenia podmiotowości podmiotów zbiorowych w obszarze ponadustawowym, w tym zwłaszcza konstytucyjnym oraz podstaw uznania podmiotów zbiorowych za zdolne do ponoszenia odpowiedzialności karnej (*sensu largo*). Poczynienie ustaleń w tym zakresie wymaga także dokonania klasyfikacji polskiego modelu odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione, co najmniej ze względu na:

- 1) zakres podmiotowy stosowania odpowiedzialności represyjnej,
- 2) rodzaje czynów zabronionych mogących stanowić podstawę odpowiedzialności podmiotu zbiorowego,
- 3) kryterium uznania dopuszczalności odpowiedzialności represyjnej podmiotu zbiorowego.

Powyższe ustalenia pozwolą na przejście do weryfikacji gwarancji procesowych podmiotów zbiorowych na gruncie konstytucyjnym i prawa międzynarodowego, a następnie do weryfikacji kolejnej hipotezy badawczej sprowadzającej się do założenia, że przyjęty w Rzeczypospolitej Polskiej ustawy standard ochrony prawnej podmiotów zbiorowych umożliwia tym podmiotom realizowanie prawa do obrony w postępowaniu w przedmiocie ich odpowiedzialności za czyn zabroniony. Poczynienie ustaleń w powyższym zakresie pozwoli przejść do analizy szczegółowych uprawnień składających się na obronę materialną i obronę formalną podmiotu zbiorowego w postępowaniu w przedmiocie jego odpowiedzialności za czyn zabroniony.

Przedstawione dotychczas założenia opracowania trafnie mogą prowadzić do wniosku, że niniejsze opracowanie oparte jest przede wszystkim na metodzie dogmatycznej. Zasada prawa do obrony jako dyrektywa nakazująca umożliwienie stronie biernej postępowania karnego podjęcia obrony w tym postępowaniu znajduje umocowanie w wielu aktach prawnych różnego szczebla, zarówno krajowych jak i międzynarodowych, co znalazło odzwierciedlenie w treści niniejszego opracowania¹⁶. Obowiązujące rozwiązania poddano ocenie z perspektywy aksjologicznej, próbując odpowiedzieć na pytanie o prawidłowy zakres uprawnień podmiotu zbiorowego w postępowaniu opartym na przepisach OdpZbiorU będącym częścią wymiaru sprawiedliwości demokratycznego państwa prawa. Analiza norm proceduralnych będąca przedmiotem niniejszego opracowania została przeprowadzona przy wykorzystaniu derywacyjnej koncepcji wykładni¹⁷. Ponadto analiza została wsparta metodą prawnoporównawczą – odniesienia do porządków prawnych państw trzecich w analizowanych aspektach pełnią funkcję poznawczą i pozwalają na ukazanie innej perspektywy niektórych rozwiązań procesowych z zakresu tzw. odpowiedzialności karnej organizacji.

Powstanie niniejszej monografii było możliwe dzięki uzyskaniu przez autora grantu badawczego w konkursie Rektora Politechniki Warszawskiej na granty badawcze wspierające prowadzenie działalności naukowej dla pracowników Politechniki Warszawskiej w dyscyplinach nauki prawne i filozofia w 2021 roku. Realizacja tegoż grantu nie byłaby możliwa bez wsparcia i życzliwości, które otrzymałem od Dziekan Wydziału Administracji i Nauk Społecznych Politechniki Warszawskiej dr hab. prof. PW Anny Zalcewicz oraz Prodziekan ds. Nauki dr hab. prof. PW Justyny Łacny – dziękuję za udzielone zaufanie, wszelką pomoc i życzliwość.

Niniejsza monografia została oparta na rozprawie doktorskiej, którą obroniłem w grudniu 2020 r. na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku. Szczególne wyrazy wdzięczności kieruję do promotora tej rozprawy prof. dr. hab. Andrzeja Sakowicza, któremu zawdzięczam rozwój pracy naukowej i który motywował i inspirował mnie w opracowaniu niniejszej monografii. Serdeczne słowa

¹⁶ P. Wiliński, *Zasada prawa do obrony w polskim procesie karnym*, Zakamycze, Kraków 2006, s. 39; K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek (red.), *Proces karny*, Volumen, Katowice 2003, s. 105.

¹⁷ Istotą metodologicznego podejścia koncepcji derywacyjnej jest uznanie, że zasady postępowania interpretacyjnego wyznaczone są przez rzeczywiste cechy tekstów prawnych, które odpowiednio rozpoznane narzucają taki, a nie inny sposób postępowania interpretacyjnego (zob. M. Zieliński, *Derywacyjna koncepcja wykładni jako koncepcja zintegrowana*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, nr 3, 2006, s. 95).

podziękowania przekazuję także recenzentom rozprawy dr. hab. prof. KUL Małgorzacie Wąsek-Wiaderek, prof. dr. hab. Pawłowi Wilińskiemu oraz dr. hab. prof. UW Michałowi Królikowskiemu. Możliwość uzyskania cennych uwag (zwłaszcza krytycznych) od grona tak wybitnych karnistów stanowiła asumpt to ponownego przemyślenia zagadnień poruszonych w niniejszej monografii i przyczyniła się do zmiany jej ostatecznego kształtu. Panu profesorowi Michałowi Królikowskiemu pragnę dodatkowo podziękować za wsparcie i życzliwość okazane mi jeszcze jako słuchaczowi prowadzonego przez niego seminarium magisterskiego na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, a także za recenzję wydawniczą niniejszej monografii. Dziękuję także dr. Krzysztofowi Szczuckiemu za pomoc na początkowym etapie badań nad zagadnieniami odpowiedzialności podmiotów zbiorowych i wprowadzenie w tematykę prokonstytucyjnej wykładni prawa karnego. Dziękuję także dr. Łukaszowi Chojniakowi, mojemu patronowi, który zainspirował mnie do dalszego rozwoju naukowego. Wreszcie pragnę podziękować moim najbliższym za ich wsparcie, bez którego niniejsze opracowanie nigdy by nie powstało.